

nakon kojeg opada zadovoljstvo njihovih ljudskih vlasnika. Potrošački obrasci ponašanja dominiraju i u međuljudskim odnosima, općenito, Bauman navodi da ljudi danas ulaze u socijalne interakcije uglavnom tražeći instant zadovoljstva. Potrošačko društvo je tržišno društvo, što znači da smo svi istovremeno u i na tržištu, potrošači i robe za potrošnju. S tim u vezi, autor pomalo ironično navodi da je »obrazovanje potrošača« možda i najuspješniji primjer cijeloživotnog obrazovanja koje se toliko zagovara u razvijenim zemljama. U tom smislu postavlja se pitanje možemo li uopće govoriti o ljudskom identitetu, bez odnosa među ljudima. Socijalna interakcija (ljudska) ključ je ljudskog identiteta. Ljudima su potrebni međusobni odnosi u kojima će moći »računati« na nešto, na koje će se moći referirati u određivanju samih sebe. Bauman smatra da su naši odnosi prema ljudskim vezama bolno dvosmisleni, a šanse da se ta dvosmislenost riješi, danas kada se nekoliko dubljih odnosa zamijenilo masom površnih kontakata, vrlo su male.

U nastavku kratko analizira i položaj religija u društvu. Moderni um, po njemu, nije nužno ateistički. Prije, moderni um je učinio Boga nevažnim za ljudski život na Zemlji. Autoritet svetoga i ljudski osjećaj prema vječnom bile su prve žrtve razvoja »nestalnog modernog društva«. »Velika pitanja« nisu riješena, već suspendirana, ostavljena po strani. U nestalnom, stalno promjenjivom okolišu ideja vječnosti, otporna na tijek vremena, jednostavno nema uporište u ljudskom iskustvu. Sve osim individualnog opstanka nalikuje »lošoj investiciji«. Upravo zbog toga konstrukcija identiteta poprima karakteristike stalnog eksperimentiranja.

Na kraju, Bauman, kao i Heidegger u svojem razmatranju o tehnici, navodi kako je moguće rješenje u samoj biti globalizacijskih procesa. Jer čovječanstvo nikada ranije nije bilo toliko povezano i nikada ranije nije bilo toliko šansi za zajedničke, globalne strategije, a to je blisko teoriji

»svjetskog etosa« njemačkog teologa Hansa Kunga. No, koliko god takva razmišljanja mogu biti prihvatljiva svima koji se, na ovaj ili onaj način, bave društvom, uvijek ostaje pitanje kako to provesti? Postoje li uopće društvene snage koje bi mogle poduzeti takvu »globalnu akciju« u smjeru solidarnosti i povjerenja? Suvremeni svijet sve više je nalik »bojnom polju« i vizijama iz znanstveno-fantastičnih filmova za koje su mnogi mislili kako se nikada neće ostvariti. Nedostatak utopijskih sadržaja povezan je i s (post)modernim društvenim stanjem koje većini »humanih« ideja i teorija vrlo brzo pronalazi posve »nehumanu« primjenu. Utopija kao snivanje unaprijed je nešto bitno ljudsko (Bloch), no suvremeni svijet sve više poprima karakteristike neljudskog i poslijeljudskog.

Krunoslav Nikodem

Zygmunt Bauman

LIQUID LOVE

On the Frailty of Human Bonds

Polity Press, Cambridge, 2003. 162 str.

Osnovna tema ove knjige je ljudsko biće »bez veza«, odnosno bez povezanosti s drugim ljudima, koju autor postavlja kao paradigmatički prikaz suvremenog »nepostojanog modernog vremena«. Razdoblje moderniteta određuje se nestankom određenih i postojanih veza među ljudima gdje prevladava samoodređivanje i samodokazivanje. Bez postojanih veza, građani »nestalnog modernog« društva osuđeni su na povezivanje s drugima kako god znaju, bez ikakvog jamstva da će te veze potrajati. U stvari, poželjno je da povezivanje s drugima bude što slabije kako bi se uspostavljene veze jednostavnije mogle prekinuti kada se društvene okolnosti promijene. To je kratki uvod u knjigu *Nestalna ljubav. O krhkosti ljudskih veza* Zygmunta Baumana, profesora

(emeritusa) sociologije na Sveučilištima u Leedsu (Velika Britanija) i Warszawi (Poljska). Bauman je iznimno plodan autor s više od 20 objavljenih knjiga u posljednjih desetak godina. Njegova najnovija knjiga *Identitet* objavljena u travnju 2004. godine u izdanju Polity Pressa istražuje koncepcije identiteta u modernom svijetu. Bauman smatra da su društveno-politički, kulturni, profesionalni, religijski i spolni identiteti u procesu stalne transformacije, a identitet promatra kao ključni koncept za razumijevanje promjenjive prirode društvenog života i osobnih iskustava u suvremenom nestalnom modernom vremenu.

Knjiga *Nestalna ljubav. O krhkosti ljudskih veza*, kako kaže sam autor, nastoji odgonetnuti, snimiti i razumjeti neugodnu krhkost ljudskih veza, osjećaj nesigurnosti koji proizlazi iz te krhkosti, te suprotstavljene težnje za spajanjem i razdvajanjem, društvenim vezama i usamljenošću. Bauman ističe kako su u našem svijetu razuzdane individualizacije odnosi između ljudi izmiješani blagoslovi koji se kreću između slatkih snova i noćnih mora, bez jasne spoznaje kada jedni prelaze u druge. On smatra da su u nepostojećem modernom postavljanju života ljudski odnosi najčešća, akutna i problematična utjelovljenja podvojenosti.

S obzirom na krizu i nestajanje tradicionalnih obrazaca ljudske povezanosti, Bauman ističe sve veću popularnost »virtualnih veza« u koje se, za razliku od stvarnih, lako i ulazi i izlazi. Kao paradigmatički primjer prednosti »povezivanja putem računala« (interneta) u odnosu na »stvarne sastanke« navodi rečenicu koja plastično oslikava elektronske odnose: uvijek možeš pritisnuti tipku »briši«.

Analizirajući u daljnjem tekstu radove Fromma i Levinasa, Bauman smatra kako suvremena potrošačka kultura podržava proizvode za trenutnu upotrebu (instant), brze promjene, trenutna zadovoljenja, rezultate koji ne zahtijevaju dugo-

trajan napor, jednostavne recepte, potpuno osiguranje od rizika i jamstva povrata novca. Obećanje učenja umijeća ljubavi obećanje je »ljubavnog iskustva« jednako drugim robama koje mame i zavode obećanjima o izdvajanju čekanja iz želja, napore iz nastojanja i truda iz rezultata. Bez poniznosti i hrabrosti nema ljubavi. Za Baumana, ljubav je želja za brigom i očuvanjem objekta brige. Ljubav je davanje sebe svijetu, za razliku od žudnje koju karakterizira želja za konzumiranjem. U razmatranju razlika između ljubavi i žudnje Bauman pokušava odrediti distinktivna obilježja tradicionalnog i modernog. Žudnju karakterizira potrošnja, ljubav i posjedovanje. Bauman oslikava žudnju kupovanjem u velikim trgovačkim centrima gdje se kupci, pomoću obrazaca ponavljanja, prepuštaju »oluji želja« bez ikakvog prethodnog plana ili scenarija.

Po toj logici sljedbe vlastitih želja, u smislu spolnih odnosa, veza znači »ostaviti otvorena vrata« i za druge mogućnosti koje bi mogle biti bolje. Percepcija »boljih mogućnosti« vrlo je česta jer samcima i/ili parovima »oni drugi« samci i/ili parovi često izgledaju sretniji. Možemo primijetiti kako je bitan utjecaj masovnih medija na takvu percepciju jer su očekivanja od spolnih, prijateljskih ili profesionalnih veza sve više »medijska«, odnosno iskustva koja konstruiraju očekivanja sve više su utemeljena u fikciji, a sve manje u stvarnom životu. Bauman ističe kako partneri vođeni željama slijede obrasce kupovanja, a takvi obrasci ne zahtijevaju drugo do iskustva prosječnog potrošača. Kao i ostale potrošne robe takav odnos karakterizira potrošnja »u trenutku«, koja ne zahtijeva dodatnu obuku ili dulju pripremu. S obzirom na prirodu suvremenih ljudskih odnosa, Bauman posebno ističe povećani utjecaj medijskog »savjetovanja« o tome kako i s kim stupiti u odnose. Pritom analizira tematske kolumne u novinama i razne televizijske serije koje nameću obrasce pojedinih situacija i faza u odnosima.

Nadalje, Bauman analizira radove Richarda Sennetta (*Pad javnog čovjeka*) i Benedicta Andersona (*Nacija: zamišljena zajednica*) te iznosi Sennettovu tvrdnju kako je jedna »ideologija intimnosti« pretvorila političke kategorije u psihološke. Jedna od posljedica tog procesa bila je zamjena »zajedničkog identiteta« »zajedničkim interesima«. Identitet zajedništva postao je »empatija za određenu grupu ljudi udruženu odbacivanjem onih koji nisu u toj grupi«. S tim u vezi je i poznata Andersonova analiza o »zamišljenoj zajednici«, o misteriju samoidentifikacije s velikim brojem stranaca za koje će pojedinac vjerovati kako zajednički dijele nešto toliko važno da se pojedinačno jastvo pretvara u »mi«. Za Andersona to je proces pretvaranja slučaja u sudbinu. Nacija je zamišljena zajednica jer »pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva« (Anderson, 1990:17).

Bauman smatra kako u suvremenim društvima tu »zajednicu istovjetnosti« zamjenjuje »zajednica prilika« gdje jastvo tvore događaji, idoli, panike ili mode, te kratkoročnost životnih očekivanja. Takve »zajednice prilika« ne traju dulje od osjećaja koji ih je povezao i usmjerio ka »cilju«. Takve »zajednice« omogućavaju ostvarivanje i slobode i želje za pripadanjem. Kao primjer Bauman navodi »virtualne zajednice« na internetu koje pružaju sigurnost između usamljenosti i obveze. Howard Rheingold (*The Virtual Community, Homesteading on the Electronic Frontier*) određuje virtualne zajednice kao »društvene agregacije koje izrastaju iz Mreže kada dovoljno ljudi dovoljno dugo vodi javne rasprave, s dostatno ljudskih osjećaja za stvaranje mreže osobnih odnosa u kibernetičkom prostoru« (Rheingold, 2000:xx). U takvim zajednicama preplavljenim raznim oblicima komunikacija, poruku ne označava sama poruka kao takva, već prije dolazak i odlazak

poruka, cirkulacija poruka je poruka, bez obzira na sadržaj. Korisnici/pripadnici »virtualnih zajednica« pripadaju pričanju, (vidjeti istoimeni znanstveno-fantastični (!) roman Ursule Le Guin o ulozi pričanja u stvaranju smisla života određene zajednice), a ne onome o čemu se priča. Internet kao sve dominantniji postmoderni oblik komunikacije potvrđuje poznatu tvrdnju dekonstrukcionista kako »izvan teksta nema ničega«, ili drugim riječima, »ne komuniciraš–ne postojiš«. Tišina znači isključenost.

Kao primjere »zajednica prilika« možemo navesti i tzv. *Speed dating*, te posebno *Flash Mob*. Iza prvog naziva krije se novi način upoznavanja potencijalnog partnera kojeg karakterizira ograničeno vrijeme u kojem sudionik predstavlja sebe drugom sudioniku. I tako više puta. Na kraju sudionici bilježe koje su im se osobe potencijalno svidjele, a organizator im otvara mogućnost organiziranja »tradicionalnog« susreta. »Flash mob« potaknuo je spomenuti Rheingold (*Smart Mobs: The Next Social Revolution*), a riječ je o naizgled spontanom okupljanju većeg broja ljudi na određenom mjestu gdje izvode neku radnju bez smisla i zatim se razilaze. Organizacija ovakvih »skupova« uglavnom se događa putem interneta ili mobitela.

Drugi dio ove knjige počinje analizom Claude Levi-Strausove tvrdnje o susretu spolova kao prvom spajanju prirode i kulture. Spolna želja u svojoj biti je društvena, no suvremeno zagovaranje nespolnog umnažanja ljudskih bića, umjesto reprodukcije spolnim odnosima, može značiti kraj kulture i kraj društva. Naravno, to bi značilo i kraj ljudskog bića kakvog danas poznajemo, o čemu piše i Francis Fukuyama (*Kraj čovjeka, Naša posljednja ljudska budućnost*).

Bauman smatra da u suvremenim razvijanim društvima u području reprodukcije medicina sve više postaje konkurencija spolnim odnosima. Hoćemo li uskoro

imati mogućnost biranja djece iz kataloga poželjnih donora? U tom smislu Fukuyama navodi kako će konačni cilj suvremene genetičke tehnologije biti »dijete po mjeri« (Fukuyama, 2003:102). Manuel Castells ističe kako mogućnosti *in vitro* oplodnje, banaka spermija, surogat-majki, te djece stvorene genetskim inženjeringom, odnosno činjenica da žene (kao i muškarci) mogu samostalno imati djecu, prekidaju temeljnu vezu između biologije i društva u reprodukciji ljudske vrste. Posljedica tog procesa je odvajanja socijalizacije od roditeljstva (**Moć identiteta**).

U tradicionalnim društvima djeca su predstavljala svojevrsni most između smrti i besmrtnosti. No, danas djeca predstavljaju most »za nigdje«. Kome su uopće potrebna djeca i zašto? Tko je spreman utrošiti puno vremena i novaca na njihovo odrastanje? Neki autori, na tragu teorije socijalne razmjene, smatraju da je opadanje broja rođene djece posljedica promjene percepcije vrijednosti djeteta. U tradicionalnim društvima u tom smislu prevladavale su vrijednosti od djeteta, odnosno ulaganja u dijete bila su manja od dobivene koristi. Razvojem modernih industrijskih društava taj odnos se bitno mijenja u smislu povećavanja ulaganja i smanjivanja koristi. Primjer ovakvog pristupa je teorija »međugeneracijskog toka sredstava« Johna C. Caldwella koji smatra da je opadanje fertiliteta posljedica procesa masovne edukacije. Caldwell navodi kako školovanje djece smanjuje mogućnosti djetetovog rada u kući i znatno povećava troškove obitelji (**Theory of Fertility Decline**).

Bauman smatra kako je u »naše vrijeme« dijete prije svega objekt emocionalne potrošnje. Dijete kao objekt potrošnje služi potrebama i željama potrošača. Djeca su željena zbog pretpostavljene radosti roditeljskog zadovoljstva koju niti jedan drugi objekt potrošnje ne može pružiti. Postavljanjem djece kao objekata potrošnje njihova vrijednost (uglavnom se smatra kako se pojam »vrijednosti djeteta« javlja

u 19. stoljeću) promatra se isključivo kao novčana vrijednost. Sa stajališta novčane vrijednosti djeca su najskuplja roba koju prosječni potrošač može »kupiti« tijekom svojeg života. Bauman ističe kako je vjerojatno da će »potpuni trošak« djece još više rasti jer je sve manje utvrđenih puteva izgradnje karijere i sigurnih poslova, a sve više poslova-projekata koji su kratkoročni i zahtijevaju česte promjene mjesta boravka. U takvim uvjetima teško je očekivati da će se veliki broj ljudi odlučiti za »stvaranje obitelji«.

Oslanjajući se na rezultate međunarodnog istraživanja European Value Study (EVS, 1999/2000) možemo reći da u Europi (u istraživanje su uključene 33 europske zemlje) postoje značajne razlike po pitanju djece kao smisla života. Građani razvijenih zemalja Europe uglavnom su izrazili neslaganje s tvrdnjom da čovjek treba imati djecu kako bi život imao smisla (od 88,7% u Nizozemskoj, 69,0% u V. Britaniji, do 66,2% u Irskoj i 39,7% u Njemačkoj). U manje razvijenim europskim zemljama prisutno je veće slaganje s navedenim (npr. Latvija 88,3%, Hrvatska 76,3%, Mađarska 73,9%). No, velika većina građana promatranih zemalja, bez obzira na stupanj socio-ekonomske razvijenosti, ističu važnost braka i obitelji, kao i isticanja obiteljskog načina života. U vezi s navedenim rezultatima nužno je napomenuti kako stupanj socio-ekonomskog razvoja nikako nije jedini čimbenik koji utječe na stavove o djeci, a sve više se ističu kulturni čimbenici (npr. **Rising Tide, Gender Equality and Cultural Change around the World** Ingleharta i Norris čiji prikaz je objavljen u prošlom broju **Socijalne ekologije**).

Bauman smatra da je odluka o »imanju djece« upravo ona vrsta obveze koja je potpuno suprotna trendovima modernog nestabilnog života. Prije svega zato što takva odluka znači doživotnu obvezu. Od spolnih odnosa danas se očekuje da budu samoodrživi i samodovoljni, te da ih se procjenjuje isključivo kroz zadovol-

jstvo koje mogu donijeti. No, pobjeda spolnosti u »ratu za neovisnost« u najboljem slučaju je pirova pobjeda. Živimo li u vremenu »nepodnošljive lakoće« spolnih odnosa? No, spolni odnosi su preopterećeni velikim očekivanjima (koja su uglavnom posredovana i »konstruirana« masovnim medijima). Možda bliska povezanost spolnih odnosa i ljubavi, sigurnosti, trajnosti i besmrtnosti (reprodukcijom i produživanjem obitelji) i nije toliko beskorisna i prisilna kako su tvrdili zagovornici »slobodne i neovisne« spolnosti. Kontradikcije spolnosti neće biti riješene bez te »povezanosti«, kao što nisu bile riješene ni prije (tradicionalno shvaćanje spolnosti).

Bauman ističe da je spolna sposobnost oruđe za gradnju koje *homo faber* koristi u izgradnji i održavanju ljudskih odnosa. Za razliku od *homo consumensa* kojeg karakteriziraju iskorištavanje dobara i njegovo odbacivanje kako bi se stvorio prostor za nova, još neiskorištena dobra. Nadalje, on smatra kako suprotstavljeni par priroda-kultura nije najprimjereniji okvir za opisivanje suvremenih spolnih/rodnih nesigurnosti. Stvarna točka sukoba je stupanj do kojeg su različiti tipovi spolnih sklonosti/identiteta fleksibilni, promjenjivi i ovisni o izboru subjekta. No, opozicije između kulture i prirode, između »to je stvar izbora« i »tu se ništa ne može učiniti« ne preklapaju se više na način kako je to bilo tijekom većeg dijela moderne povijesti. U popularnom diskursu kultura se sve više smatra nasljednim dijelom identiteta u koji ne treba dirati, dok su karakteristike, tradicionalno određivane kao »prirodne«, otvorene za ljudsko upravljanje i osobni izbor. Stoga nije važno jesu li spolne sklonosti (artikulirane kao spolni identiteti) »dar prirode« ili »kulturalna konstrukcija«. Ono što je važno jest da ljudsko biće može birati: ili kao *homo sexualis* odrediti koji mu od višestrukih spolnih identiteta najbolje odgovara, ili kao *homo sapiens* u slučaju »zajednice rođenja«, prigrliti sudbinu i živjeti načinom

koji nepromjenjivu sudbinu postavlja kao osobni izbor.

Za *homo sexualisa* nestalnog modernog vremena krajnje je nejasno postavljanje granica između »zdravog« i »perverznog« pokazivanja spolnih instinkta. Danas se svi oblici spolne aktivnosti ne samo toleriraju, već često i sugeriraju kao korisna terapija za određene psihološke smetnje, te se također prihvaćaju kao legitimni putevi u individualnoj potrazi za srećom (osim pedofilije i dječje pornografije koji se i dalje smatraju perverzima).

U trećem dijelu knjige, naslovljenom »O teškoćama ljubavi prema bližnjem«, Bauman ističe kako je, unatoč zdravom razumu, potrebno zaključiti da je zapovijed »ljubavi prema bližnjem« opravdana samom činjenicom da ništa drugo tako snažno ne označava jedinstvenu prirodu ljudskog bića. Ljubav prema bližnjem možda zahtijeva »skok« u vjeru, no rezultat je rođenje ljudskosti. Također, to je sudbonosni prolaz od instinkta opstanka do moralnosti. Time opstanak ljudskog postaje opstanak ljudskosti u ljudskom. Bauman ističe kako bi se, kao vrijednosti, trebalo prihvatiti samo ono što služi ljudskom dostojanstvu i promovira ga. Nadalje, analizira poznatu Levinasovu tvrdnju da pitanje »zašto bih trebao biti moralan?« nije početak moralnog ponašanja, već znak njegovog opadanja. Kao što svaka amoralnost počinje Kainovim pitanjem »jesam li ja čuvar brata svoga?« Moralnost nije ništa drugo do prirodom potaknuto pokazivanje ljudskosti, i ne služi nikakvom cilju, a zasigurno nije vođena očekivanjima profita, ugone, slave ili osobnog napredovanja.

Razmatrajući u daljnjem tekstu život u modernim gradovima i širim urbanim zonama, te sve veću odvojenost ljudi od okoliša u kojem žive, Bauman zaključuje kako se stvarna moć koja tvori uvjete pod kojima danas živimo kreće u globalnom prostoru, dok su naše institucije političkog djelovanja ostale lokalne, (vezane uz

određenu zemlju). Gradovi su postali odlagališta globalnih problema. Građani i njihovi izabrani predstavnici trude se suočiti sa zadatkom koji bitno nadilazi njihove mogućnosti: kako pronaći lokalna rješenja za globalne kontradikcije. Suvremeni gradovi su bojna polja na kojima se susreću i sudaraju globalne moći i lokalna značenja i identiteti, tražeći zadovoljavajući, ili barem podnošljivi, način suživota. S tim u vezi, Bauman primjećuje kako koncepcija »stranca« nije proizvod moderniteta, no koncepcija »stranaca« koji to ostaju dugoročno upravo je bitno moderna.¹

»Rastavljeno zajedništvo« naslov je četvrtog i zadnjeg dijela knjige. U ovom dijelu Bauman analizira uništavanje ljudskog kao jednu od bitnih karakteristika moderniteta. Proizvodnja ljudskog uništavanja posebno je izražena na dva područja moderne industrije. Manifestacija prvog je produkcija i reprodukcija društvenog poretka. Svaki društveni poredak je selektivan i odbacuje one koji se, iz određenih razloga, ne uklapaju.

Drugo područje je ekonomski napredak koji je izrazito isključiv. Bauman u stvari u tom smislu postavlja staro pitanje u odnosima razvijenih i nerazvijenih, a to je: Postoje li mogućnosti razvoja jednih koje neće biti na štetu drugih? Postoji li napredak koji ne uništava? Zajedništvo ljudske vrste konačni je horizont naše opće povijesti, kojeg ljudska bića, potaknuta razumom i samoočuvanjem, trebaju slijediti.

Pojavom moderne države javljaju se i osobe bez države, beskućnici. Konačna sankcija moći modernog suvereniteta postaje pravo na isključivanje iz čovječanstva. Podijeljenost na suverene države donosi velik broj beskućnika koji nemaju nikakva prava, ne zato što nisu »jednaki pred zakonom«, već zato što ne postoje zakoni koji bi se odnosili na njih. Oni su isključeni, ne-ljudi. »Sveto trojstvo« teritorija, države i nacije postaje temeljno načelo za određivanje ljudskosti i ljudskih (kultur-

nih i drugih) vrijednosti. Teritorij bez države-nacije postaje »ničija zemlja«, nacija bez države postaje nakaza s izborom dobrovoljnog nestanka ili uništenja, a država bez nacije (ili s više nacija) ostatak prošlog vremena s izborom modernizacija ili nestanak. Suverenitet se postavlja kao moć određivanja granica ljudskosti, oni koji žive izvan te koncepcije suvereniteta i ne zaslužuju živjeti. Broj takvih ljudi je u porastu. Bauman navodi da je prema Uredu visokog predstavnika za izbjeglice pri UN-u danas u svijetu 13 do 18 milijuna »žrtava prisilnog preseljenja«, koji se bore za opstanak negdje između granica svojih država. U tu brojku nisu uračunati milijuni »unutrašnjih izbjeglica« u Burundiju i Šri Lanki, Kolumbiji i Angoli, Sudanu i Afganistanu. Od navedene brojke, više od 6 milijuna ih je u Aziji, 7 do 8 milijuna u Africi, te 3 milijuna Palestinaca na Bliskom istoku. No, i to su, upozorava Bauman, vrlo suzdržane procjene.

Neprijateljskoj politici prema beskućnicima pomogao je i napad na SAD 11. rujna. Tako je priča o globalnoj mreži super-kriminalaca i terorista koji se bore protiv svega što je »moderno« i »napredno« postala temelj legitimnosti svake daljnje akcije (vojne, političke, ekonomske itd.) Zapada protiv bilo kojeg pojedinca, skupine (i države) na Zemlji. Ono što je posebno zastrašujuće u tom scenariju, koji je nalik na filmove Jamesa Bonda gdje jedan super-negativac povlači konce zločina po cijelom svijetu, što se on stvarno događa. Nakon što su dobili moralni legitimitet za svoju politiku, te objavili rat »terorizmu«, možemo smatrati kako je planet Zemlja okupiran od »saveznika«.

To što su okupacijske snage za sada prisutne »tek« u nekoliko nepoćudnih zemalja ne umanjuje posljedice okupacije koje ćemo osjećati cijelo 21. stoljeće.

Na kraju, Bauman ističe da su sve zajednice »zamišljene«, tako i nova »globalna zajednica« nije iznimka. No, za razliku od nacija-zamišljenih zajednica i nacional-

nih država, u zamišljenoj globalnoj zajednici nedostaje globalno povezujući legislativni sustav i sustav etičkih načela. To je, smatra Bauman, možda i najveći razlog masovne proizvodnje nehumanosti koja se eufemistički naziva »problem izbjeglica«. To je također i najveća prepreka rješavanju tog problema. Zajedništvo ljudske vrste, postulirano kod Kanta, možda i je sukladno intenciji prirode (kako je to Kant sugerirao), no zasigurno se ne čini »povijesno predodređenim«. Daljnji razvoj nekontroliranosti globalne mreže međusobne ovisnosti i ranjivosti svakako ne povećava šanse za takvo zajedništvo. Bauman ističe da to znači kako je, kao nikad prije, važno tražiti zajedničku ljudskost i djelovanja koja iz nje proizlaze, te zaključuje da se u eri globalizacije cilj i politika zajedničke ljudskosti sučeljavaju s najsudbonosnijem od mnogo sudbonosnih koraka u svojoj dugoj povijesti.

Krunoslav Nikodem

Gottfried Küenzlen

DIE WIEDERKEHR DER RELIGION

Lage und Schicksal in der säkularen Moderne

Olzog Verlag, München, 2003, 207 str.

Kao što su ekološka kriza i kritika antropocentrizma potaknuli i teologe na raspravu o pitanju stvaranja (*Schöpfungslehre*), tako su globalizacija i pitanje identiteta potaknuli rasprave o kulturnoj ulozi religije i sekularizaciji. O tome je napisano mnogo radova. Među novijima je i knjiga Gottfrieda Küenzlena **Povratak religije. Stanje i sudbina u sekularnoj moderni**, koja – u vrijeme rasprava o Europskom ustavu (njegovoj preambuli) – pridonosi diskursu o kulturnoj ulozi religije u Europi, europskom kršćanskom nasljeđu i europskim kulturnim perspektivama.

U kratkom *Predgovoru* knjizi Küenzlen eksplicira o čemu je riječ. Nakon kraja sekularnih ideologija dvadesetoga stoljeća koje su ga duboko obilježile, ne može se ne primijetiti povratak religije. I ovo, 21. stoljeće, bit će također obilježeno kao stoljeće u kojemu će religija imati moć i to u tri područja: kao snaga u vođenju života, kao jamstvo kulturnog identiteta i kao moć religijskopolitičkog oblikovanja. Bili bismo slijepi ako ne bismo, unatoč ratovima i krizama, vidjeli povratak religije kao »moći života« (*Lebensmacht* – Max Weber).

Međutim, Europa je na neki način već »umorna« od svojeg religijskog nasljeđa, pa je važno pitanje kuda ide put i kojim duhovno-kulturnim snagama se pokreće taj put Europe. Jer, društva ne žive samo od pragmatike interesa, nego od živih ideja, slike čovjeka i svijeta. Ponuda tih ideja danas nije jednosmislena. Ako se nastavi onemoćanje europskog kršćanstva kao kulturne moći, koje će ideje i slike ubuduće biti naše, pita se autor.

Küenzlenova je središnja teza da u sekulariziranoj Europi slabi kulturna moć kršćanstva, unatoč tome što se u svijetu religija(e) ponovno vraća(ju) na društvenu scenu, a u Europu ulaze i druge religije, pa kršćanstvo postaje »jedna od« europskih religija. Sekularizirani svijet raščarava kršćansku religijsku sliku čovjeka i svijeta, a nove ponude tih slika su drugačije. Kršćanstvo je imalo ključnu kulturnu ulogu u Europi, pa otuda pitanje kakve su kulturne perspektive Europe, ako se nastavi tendencija slabljenja kršćanstva u Europi u uvjetima postmodernog relativizma i različitih religijskih pogleda. Smisao tog propitivanja nije pitanje o budućnosti kršćanstva, nego pitanje o budućnosti europske kulture i njezinih odgovora o čovjeku i svijetu.

Knjiga ima četiri dijela, podijeljenih u poglavlja i odjeljke.

U prvom dijelu knjige pod naslovom **Oduzimanje moći/Bezmoćnost/(Entmächtigung) europskog kršćanstva i**